

פניה של הלבנטיניות

12:00 | 12.10.2011 | זהר שביט |

Mongrels or Marvels: The Levantine Writings of Jacqueline Shohet Kahanoff, Edited by Deborah Starr and Sasson Somekh, Stanford University Press, Stanford, California, 2011, 269 pp

אל ז'קלין כהנוב זכיתי להתוודע בשנות נעורי בכמה אירועים שהתקיימו סביב הרבעון "קשת". אני זוכרת היטב את האשה הקטנה והצנועה, שהביאה אתה ניחוח של תרבות אחרת ושידרה זרות של מי שאינה מכאן. היה בה משהו אלגנטי מאוד, צנוע ומעורר כבוד, רושם שהתחזק בי לאחר שביקרנו בביתה ביד אליהו, ששילב פשטות והידור והשרה עלי אווירה של עולם שונה מזה שהכרתי. הרטיטה את לבי המסה "למות מיתה מודרנית" שהתפרסמה ב"קשת", הבית שבו פירסמה רבות ממסותיה. הניסיון האישי של ישיבה ליד אביה בן המאה הגוסס במוסד לזקנים חשוכי מרפא הביא לדיון רגיש ונוקב בשאלה המוסרית והמטאפיסית של התוחלת בהארכת חיים. המסה ריגשה אותי עד מאוד בשל כנותה ותעוזתה להישיר מבט אל הרפואה המודרנית ולמנות את פגיעה. חזרתי אליה לא אחת באותם רגעים קשים בחיי שבהם חוויתי בעצמי את הנוראות של המוות המודרני. כהנוב נולדה במצרים ב-1917, היגרה לארצות הברית ב-1940, ממנה עברה לפאריס, ועלתה לארץ ב-1954. כאן התגלתה על ידי עורך "קשת", אהרן אמיר, ותרמה לרבעון תרומה ייחודית. האסופה החדשה, השלישית במניין, של המסות, הרשימות והיצירה הספרותית של כהנוב כוללת לא מעט חיבורים שלא נדפסו בשתי האנתולוגיות בעברית, ובהם פרקים מהיצירה הספרותית שלה שראתה אור באנגלית, וחלק ממנה (הרומאן "תמרה"), לא נשלם, ובכך היא מרחיבה את ההיכרות עם עולמה התרבותי.

גם באנתולוגיה הזאת ניתן מקום נכבד לזיכרונות של כהנוב ממצרים, ניסיון אישי שהזין את השקפת עולמה. היא באה לידי ביטוי במסות שבהן ביקשה לסלק את הדימוי השלילי שדבק במושגים "לבנטיניות" ו"לבנטיני", ולהציע את ה"לבנטיניות", כך כותבים עורכי האסופה, כ"מודל חברתי חיובי של מיזוג תרבויות רבות". ה"לבנטינים" של כהנוב, לפחות כשהיא כותבת על מצרים ארץ הולדתה בימים שלפני מהפכת הקצינים החופשיים, הם בעיקר בני מיעוטים אתניים, שחיו במסגרת חברת הרוב המצרית המוסלמית. ליתר דיוק מדובר בשכבה של הבורגנים והמשכילים מתוכם, שהזדהו (מרחוק) עם ביטויים שונים של התרבות המערבית.

בהקשר היהודי-המצרי מדובר גם במפגש בין יהודים שהיגרו למצרים מארצות שונות, שהקשר ביניהם היה בעיקר התרבות הצרפתית (בהשפעת "אליאנס"). כהנוב מודה כי בסופו של דבר שכבת המשכילים הזאת התקיימה במסגרת של "תרבות נפל"; בעולם תרבותי, רוחני ופוליטי שהיה שונה מעולמו של הרוב המצרי, מנוכרת ומרוחקת ממנו, ושרויה במין "חלל מוזר". ה"לבנטינים" של כהנוב אינם, כפי שהסופר היוגוסלבי חתן פרס נובל איבו אנדרייץ', תיאר אותו ברומאן "ימי הקונסולים" כ"אבק אדם", הנע ונד בכאב בין מזרח למערב ואינו שייך לאחד מהם. הלבנטינים הם קבוצה המגלמת מיזוג תרבויות פורה, כמעט אידילי.

ואולם, העורך ששון סומך מיטיב להצביע בדברי ההקדמה לאסופה על כך שכהנוב כמעט שאינה כותבת על התרבות המוסלמית. ההיכרות שלה אתה היתה שטחית, והייצוג של האיסלאם ושל החברה הערבית במסותיה הוא ייצוג סטריאוטיפי המבטא תודעת עליונות "מערבית". כך, למשל, אין היא נרתעת לכתוב על "מנטאליות מזרחית טיפוסית", ו"הקידמה" נמדדת במסותיה לפי סולם הערכים ה"מערבי". את "חברת הילידים" המזרח-תיכונית, כלומר, החברה המוסלמית, היא מתארת כ"מנוונת או חסרת-אונים", והמפגש של העלית המקומית עם הקולוניאליזם המערבי מתואר כמפגש שהוליד "חקיינות" שטחית (כלומר מה שמקובל לתאר כ"לבנטיניות"), וזו מצדה עוררה באדם המערבי "אידיאליזציה רגשנית" של התרבויות המקומיות הישנות שאותן החרב. אצל כהנוב מצטיירת אפוא "לבנטיניות חיובית" כסינתזה של ערכים "מערביים" וערכים "מזרחיים", ולא-דווקא פלורליזם תרבותי שבו כל אחת מן הקבוצות השונות משמרת ומטפחת תרבות נבדלת.

במאמר שכתבה ב-1968 כהקדמה לאסופה מאמרים שהתכוונה לפרסם באנגלית בתגובה על מלחמת ששת הימים, ניסתה כהנוב לנסח משנה סדורה, או חזון אוטופי, של הלבנטיניות. במאמר שנכתב מאוחר יחסית, ורואה אור לראשונה בקובץ שלפנינו, תיארה כהנוב את ה"לבנט" לא רק כביתם של ערבים מוסלמים, אלא כפסיפס של תרבויות ושל עדות, וטענה כי היהודים הם "ילידים" במרחב הזה, גם כשהם מהגרים שזה מקרוב באו אליו. בהקדמה הזאת הלבנט מוגדר כחלק מן העולם הים תיכוני, ומדינת ישראל "המתקדמת" מתוארת כמי שאמורה להנהיג את המרחב לקראת תחייתו של המודל הפלורליסטי; או, לאמיתו של דבר, כמי שתוביל את המהפיכה, שתברא "מזרח תיכון חדש".

במלים אחרות, ה"לבנט" של כהנוב הוא פעם ה"לבנט ההיסטורי" שבו חיו קבוצות שונות במסגרת של אימפריה רב-אתנית ורב-תרבותית, והיום הוא מקבץ של מדינות לאומיות, שבכל אחת מהן חיות בהרמוניה זו בצד זו קבוצות שונות.

דומני כי לכהנוב לא היתה משנה סדורה, ובוודאי שלא היו לה השקפות רדיקליות. רדיקליות לא היתה חלק מאופיה, וגם לא מהמסר שלה. אפשר אפוא להחיל עליה מה שהיא עצמה כתבה על המשורר הצרפתי שרל פגי: שהוא לא רצה, וגם לא היה מסוגל, "להשתלב בשום קטגוריה או סיעה".

קשה לומר כי למאמרים ולמסות שפירסמה כהנוב (שמתה ב-1979) ברבעון "קשת" ובבימות אחרות אכן היתה השפעה גדולה על התרבות הישראלית בשנות השישים והשבעים. לא מסותיה הן שהולידו את רעיון "הים תיכונית". היא "התגלתה" מאוחר יותר על רקע הופעת רעיון הרב-תרבותיות בישראל וההתנגדות למה שהצטייר כשליטה של "תרבות אשכנזית הגמונית" ו"דכאנית", שהשליטה על החברה הישראלית עולם ערכים אחיד. עורכי הספר, דבורה סטאר וששון סומך, כותבים בצדק כי ה"לבנטיניות" משמשת לכהנוב כתיאור היסטורי וכתיאוריה סוציולוגית כאחת. ואולם, דומה, כי הסגולות והאיכויות של כהנוב כמשקיפה וכמשחזרת עולות בהרבה על סגולותיה התיאורטיות. בכל מקרה, החזון שלה אינו מציע הצעות קונקרטיות של ממש. קורא האנגלית זכה בזכות העורכים בהיכרות עם קול אישי המשלב ניסיון חיים ותובנות מאירות עיניים ומקוריות.

=====